

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Vývoj osídlení Jihlavska do 13. století (Nástin)

Pod pojmem regionu Jihlavska si v užším slova smyslu můžeme představit vlastní Jihlavsko zaujímající okolí nynějšího města, tvořené geomorfologicky jižní částí Jihlavsko-sázavské brázdy a severní částí Brtnické vrchoviny, a v širším slova smyslu i Dačickou kotlinou a Jihlavskými vrchy na jihu, které vytvářejí přirozený předěl k Čechám, tzn. v užším slova smyslu pouze mikroregiony Jihlavska, Brtnicka a Třeštska, jež představují přirozená uzavřená území, a v širším rozsahu celým územím nynějšího okresu, včetně Telečska, jehož osídlení již vykazuje některé specifické rysy dané Dačickou kotlinou, otevřenou k jihu do starého sídelního území, a Polenskem na severovýchodě, které historicky již náleželo k Čechám, podobně jako levobřežní oblast řeky Jihlavy kolem Dolní Cerekve, Dušejova a Větrného Jeníkova.¹ Dále si blíže povšimneme hlavně vlastního Jihlavska a Brtnicka.

Celý region náležel k mladému sídelnímu území, kam pravěký člověk i další osídlení protohistorického a raně středověkého období pronikalo pouze sporadicky, a to převážně do okrajových zón starého sídelního území. Svědčí o tom ojedinělé nálezy kamenných neolitických nástrojů, keltské i římské mince a některé další nálezy zpracované naposledy souhrnně J. Skutilem² a J. Bláhou.³ Nejvíce na sever a severozápad ze Znojemska a Třebíčska jsou vysunuty sporadické nálezy dokladů štípané industrie od Kněžic (okr. Třebíč), považované nejnověji za pravděpodobně neolitické,⁴ stopy neolitického osídlení jsou uváděny u Želetavy (okr. Třebíč),⁵ halštatské nálezy známe ze Štěměch (okr. Třebíč)⁶ a také Telečsko otevřené Dačickou kotlinou a tokem Moravské Dyje k jihu bylo pravděpodobně sporadicky navštěvováno nejpozději již člověkem mladší doby kamenné.⁷ S doklady trvalého osídlení se zde však nesetkáváme před 12. stoletím a dosavadní poznatky o mladohradištní keramice ze severní části Dačické kotliny kolem Telče nedovolují přesnější chronologické závěry. Spíše lze uvažovat o konci 12. století,⁸ kdy sem slovanští osadníci pronikají z jižněji položeného Dačicka.⁹ Některé názory, hledající v regionu starší osídlení pravěké a raněstředověké do 12. století, se za současného stavu našeho poznání ukázaly jako neprokazatelné a stejně to platí i o starších pracích zejména německých badatelů.¹⁰

Jestliže si povšimneme rozšíření lokalit se stopami trvalejšího pravěkého osídlení, zjistíme, že se všechny nacházejí na hranici lesostepní oblasti a vlastního pomezního hvozdu mezi Čechami a Moravou, tedy starého a mladého sídelního území, tak, jak jej

linií Heraltice, Římov, Martínkov (vše okr. Třebíč) vytýčil J. Málek. Na tomto rozhraní převládal buk, další, již vlastní pásma pomezního pralesa na Jihlavsku a Brtnicku náleželo do jedlobukového stupně a nejvyšší „horské“ polohy patřily stupni smrkobukovému.¹¹ Šířka pohraničního hvozdu mezi Čechami a Moravou činila před započítáním velké středověké kolonizace vzdušnou čarou něco přes 80 km.¹²

Dokladem krátkodobého pobytu pravěkého člověka v oblasti pomezního hvozdu mohou být ojedinělé broušené kamenné nástroje z mladší doby kamenné, náhodně nalezené v okolí Luk nad Jihlavou, u Jestřebí, Štok atd.¹³ Není vyloučeno, že již tyto nálezy mohou signalizovat trasu nějaké staré komunikace, vycházející ze Znojemska a vedoucí přes pomezní hvozdy do Polabí, která je zde předpokládána nejpozději od laténského období (4. stol. př. n. l. – 0) i v době římské (0 – 4. stol. n. l.). Ta měla směřovat od Vindobony (nynější Vídeň) přes Znojemsko a Moravskobudějovicko do Polabí a její průběh by mohly dokumentovat i některé nálezy mincí z laténského a římského období, jejichž vypovídací hodnota je však omezena tím, že se jedná o náhodné nálezy většinou staršího data, dnes bez ověřitelných nálezových okolností i přesné lokace.¹⁴

Nejpozoruhodnější je bezesporu nález pokladu zlatých východořímských a byzantských mincí, učiněný v roce 1782 u Zašovic (okr. Třebíč). Přesný počet mincí neznáme a registrovány byly pouze dvě východořímské ražby císaře Zena (474–491 n. l.), jedna Anastasia I. (491–518) a tři mince byzantského císaře Justiniána I. (527–565).¹⁵ V Brtnici byla za blíže neznámých okolností před rokem 1892 nalezena zlatem plátovaná keltská mince – napodobenina statéru Alexandra III. Makedonského s Niké¹⁶ a v roce 1982 bronzový follis římského císaře Licinia I. (308–324 n. l.).¹⁷ Také u Polné v trati „Na stínadle“ byl roku 1862 objeven poklad 14 bronzových a stříbrných mincí z rozmezí let 41–295 n. l., z nichž však většina náležela 2. polovině 3. století n. l.¹⁸

Tyto nálezy mohou dokumentovat nejstarší trasu dálkové komunikace, později, od raného středověku, nazývané Haberská,¹⁹ jež patrně původně směřovala od Moravských Budějovic na Čáslavice, Římov, Chlístov, Heraltice a kolem Zašovic k Brtnici. Na rozdíl od mladší trasy cesty, doložené v písemných pramenech směrem na Jihlavu, naznačují nejstarší archeologické a numismatické nálezy odlišný směr cesty k Lukám nad Jihlavou, kde byl brod přes řeku, a pak dále na Polnou.²⁰ Původní trasu může naznačovat i výskyt místních jmen tvořených z osobního jména a přípony –ice, –ovice.²¹ Tato cesta, jejíž existence je s největší pravděpodobností připomínána znovu až kronikářem Kosmou k roku 1101,²² sehrála pak důležitou úlohu v počátcích osídlení regionu. Jednalo se však původně o podružnou stezku, vedlejší spojnicí Znojemska s Čechami, jak ukazuje i výše citovaný pramen, neboť hlavní spojnicí Čech s Moravou byla cesta Trstenická, a význam Haberské stezky vzrůstá patrně hlavně ve 2. polovině 12. století, bezesporu se zvýšením významu znojemského údělu a vzestupem znojemské přemyslovské sekundogenitury Konrádovců.²³

Někdy v tomto období, nejpravděpodobněji na přelomu 12. a 13. století, dochází pravděpodobně i k přesunu trasy cesty od Příseky (připomínána poprvé roku 1234) na Jihlavu²⁴ a i sám název této obce může vyjadřovat obranné zařízení na stezce v pohraničním hvozdu – přeseku. Ze Staré Jihlavy, kde byl brod přes stejnojmennou řeku, pokračovala trasa cesty na Německý (dnes Havlíčkův Brod). Ta vedla podle údajů listiny Václava I. z roku 1233, řešící spor o les Borek, od brodu u Staré Jihlavy proti proudu potoka Smrčné až ke stejnojmenné vsi a pak dále přes labskodunajské rozvodí na Německý Brod.²⁵

Jihlavskem procházely s největší pravděpodobností i další dálkové komunikace, buď však, jako Lovětínská stezka, v písemných pramenech nedoložené, či v případě ces-

ty Humpolecké, jež je, ač se uvažuje o jejím větším stáří, doložena až v 1. polovině 13. století. Trasu výše zmiňované Lovětínské stezky předpokládal V. Richter od Rajhradu na Třebíč, Přibyslavice, Kněžice, Stonařov, Třešť, Batelov a Horní Cerekev. Průběh této hypotetické komunikace od Třebíče až ke Kněžicím a Brtnici se částečně kryl s později v písemných pramenech připomínanou tzv. Třebíčskou silnicí, která se v Brtnici napojovala na trasu Znojemské silnice (původní Haberské cesty), směřující k Jihlavě (srov. obr. 1).²⁶

Pokud jde o stezku Humpoleckou, názory na její trasu se různí. Část badatelů uvažovala o průběhu této komunikace z Humpolce na Krasoňov, Kostelec, dále údolím Třeštice k Hodicím a přes Studnice a Telč do Dačic.²⁸ V Dačicích měla pak tato komunikace navazovat na cestu spojující Znojemsko s jižními Čechami (Znojmo–Jemnice–Dačice–Chýnov).²⁹ J. Bláha s L. Konečným předpokládají křížení Humpolecké stezky s další severojižní komunikací (tzv. Telečská stezka), spojující Brněnsko s Doudlebskem v jižních Čechách (Třebíč–Stařeč–Markvartice–Stará Říše–Dyjice–Telč–Strmilov–Jindřichův Hradec). Na této křižovatce pak předpokládají nejpozději počátkem 13. století vznik románského zeměpanského kupeckého dvora u sv. Ducha v Telči.³⁰

Ke studiu osídlení celého mikroregionu lze využít od 13. století nejen zprávy písemných pramenů, jež máme k dispozici, ale i doklady archeologické, dále poznatky získané studiem středověkých uměleckých památek, především architektury, a v neposlední řadě i výzkum místních jmen, tedy pramenů toponomastických (obr. 2). Vnitřní kolonizační proces, postupující z prostoru Znojemska, Moravskobudějovicka a Oslavanska, se do konce 12. století dostal na výše jmenovanou hranici Martínkov – Římov – Heraltice, na Přibyslavicko, do okolí Třebíče a na střední Oslavu. Z jihu proti toku Dyje osídlení zaujalo jižní část Dačické kotliny a pronikalo i do její severní části a proti přítoku Dyje – Vápovce. Dále do „hornatých“ poloh Českomoravské vrchoviny osídlení nepostupovalo. Proti předchozím, dosud sporadicky osídleným bodům je však po celé 11.–12. století postup proti tokům Želetavky, Bihanky, Rokytné, Jevišovky i Moravské Dyje zcela systematický, osídlení se zahušťuje a dochází ke kolonizaci celého území.³¹

Daleko severním a severozápadním směrem vybíhalo osídlení pouze z oblasti Moravskobudějovicka a proti proudu Rokytné od Jaroměřic až po prameniště. Tento postup máme doložen nejen archeologickými prameny, ale na základě analýzy místních jmen jej shodně vymezuje i R. Šrámek a poukazují na něj i názvy osad, obsažené v loucké listině z roku 1190.³² Koridor tohoto poměrně časného osídlení, o němž lze předpokládat, že již ve 2. polovině 12. století dospělo do oblasti Rokytnice, zaniklé Březové, Štěměch a Chlístova (vše okr. Třebíč), tedy k pramenům Rokytné, přesně odpovídá předpokládanému směru Haberské stezky, která právě v tomto svém úseku vstupovala někde u Zašovic (okr. Třebíč) z lesostepní krajiny do vlastního pomezního hvozdu.³³

Tuto fázi vnitřní kolonizace lze spojovat s pozvolným systematickým postupem dále do neosídleného území, probíhajícím na zeměpanské půdě, i postupem podél dálkové komunikace. Osídlení postupující po Haberské stezce pak dosáhlo i Přibyslavicka a zde vytváří sídlištní komoru. Vytváření sídlištní komory kolem Přibyslavic nastalo nejdříve v průběhu 2. poloviny 12. století, spíše však k jejímu konci, což naznačuje i datování zdejšího románského kostela.³⁴

Kromě hlavního směru osídlovacího procesu, který vycházel z nástupních prostorů starého sídelního území na jihu a jihovýchodě, je předpokládán i významný přínos třebíčského benediktinského konventu v celém procesu. Kolonizace prováděná třebíčskými benediktiny je předpokládána hlavně severním a severozápadním směrem od Třebíče na Velkomeziříčsko a do prostoru na levém břehu řeky Jihlavy východně a severovýchodně.

chodně od pozdějšího města Jihlavy. Jako doklad této kolonizační činnosti bývá uváděno jméno Nadějova 14 km VSV od Jihlavy, odvozované od opata Naděje, který je jmenován k roku 1160.³⁵ To by naznačovalo, že vnitřní kolonizace prováděná třebíčskými benediktiny začíná již ve 2. polovině 12. století, avšak na intenzitě nabývá až koncem 12. a na počátku 13. století. Kolonizační činnost třebíčského kláštera je však nutno hodnotit kriticky a nepřeceňovat ji, neboť při celém procesu je nutno počítat i s účastí dalších světských a církevních feudálů. Situaci bude nutno v budoucnu prověřit další důkladnou analýzou.³⁶

Do bezprostřední blízkosti Jihlavy zasáhla pak i kolonizační činnost želivského kláštera. Lze předpokládat, že ze strany želivské kanonie započal postup osídlení jihovýchodním směrem k Jihlavě nejpozději koncem 12. století. Písemné prameny a místní jména však dokládají osídlovací proces spojený se želivským klášteřem až koncem první třetiny 13. století. Dosud plně neobjasněn je také postup osídlení ze severu, z české strany Českomoravské vrchoviny.³⁷

Koncem 12. století můžeme počítat s rozšiřováním okrajového areálu starého sídelního území na jihu Brtnicka a s vytvářením „etapových osad“ na Haberské stezce samé. Tyto lokality jsou od sebe vzdálené zhruba 20–30 km, tj. 2 1/2 až 4 české dvouhodinové míle (od jihu Moravské Budějovice, Brtnice, Jihlava, Německý Brod).³⁸ Ty se pak stávají zárodky sídelních komor a rozvoje osídlení kolem stezky samé. Počátky sídliště kolem kostelíka sv. Jana Křtitele ve Staré Jihlavě bývají kladeny do 2. poloviny 12. století.³⁹ Vezmeme-li v úvahu souvislosti s patronátem kostela, zvýšení významu Haberské stezky ve 12. století, hlavně pak v jeho 2. polovině, předpokládanými změnami trasy i prvými zprávami písemných pramenů o řece Jihlavě k roku 1226 i o vlastním sídlišti k roku 1233, nepůjdou patrně počátky zdejšího osídlení příliš daleko před rok 1200.⁴⁰ Naznačují to i nejnovější výsledky stavebně historického a archeologického průzkumu kostela sv. Jana Křtitele ve Staré Jihlavě, podle nichž je vznik svatyně datován do poslední čtvrtiny 12. století, popřípadě na sám počátek století 13.⁴¹

Všimněme si ještě již výše zmiňované kolonizační aktivity želivské kanonie, která směřovala jihovýchodním směrem k řece Jihlavě a do prostoru kolem Staré Jihlavy, vzniklé na brodu Haberské stezky přes stejnojmennou řeku.⁴² Již před rokem 1226 postoupila kolonizace prováděná želivským klášteřem až k řece Jihlavě a v prostoru mezi potoky Smrčná (Smrčenský potok) a Otvírná (nyní Jedlovský potok) ji dokonce asi překročila.⁴³ Postup osídlení ze západu, z české strany Českomoravské vrchoviny na horní Jihlavu, pravděpodobně z Pelhřimovska či Jindřichohradecka, naznačují i některá místní jména, jako například Nedvězí. Pro tento směr postupu osídlení je výhodná též členitost terénu, který je horním tokem řeky Jihlavy otevřen na západ k Pelhřimovu a Jindřichovu Hradci.⁴⁴

Ještě instruktivněji nám osídlovací aktivitu od západu dokládají místní jména tzv. pelhřimovského okruhu, která jsou v podstatě typem starého sídelního území (typ Neznabohy) a jejich výskyt kolem Pelhřimova dokládá patrně nejstarší osídlené území na české straně Českomoravské vrchoviny. Severozápadně od Jihlavy jsou to Zbilidy a Zbinohy⁴⁵ a tento okruh místních jmen zasahuje až na pravý, moravský břeh řeky Jihlavy, kde nejvýchodnější bod pelhřimovského okruhu představují Pobikozly,⁴⁶ nynější Horní Kosov 3 km severozápadně od Jihlavy.⁴⁷

Určité náznaky různých směrů postupu osídlení lze postihnout i na keramice. J. Bláha upozornil, že na Telečsku jsou pro 13. století nápadné paralely s jihočeskými keramickými okruhy.⁴⁸ Tato specifika se objevují i v souboru keramiky ze staršího sídliště na Pfaffenschlagu u Slavonic (okr. Jindřichův Hradec) i na dalších lokalitách.⁴⁹ Nazna-

čují nejen směr postupu osídlení z jihu proti toku Moravské Dyje, ale i určité genetické souvislosti celého okruhu. Již pro periodu 9.–10. století lze totiž sledovat v oblasti Bítovska, Jemnicka, Moravskobudějovicka a Dačicka, která představuje enklávu spojenou s podobnými památkami v sousedním rakouském Waldviertelu, řadu specifických rysů hmotné kultury a celý komplex vykazuje silné vztahy k jihočeskému teritoriu i jižní prvky köttláské. Na druhé straně je tato oblast svázána i se sousedním Znojemskem a materiální kulturou jihomoravských úvalů.⁵⁰ Tento vývoj patrně pokračuje i v mladším období 11.–13. století, ale bude jej nutno dále specifikovat, a hlavně propracovat chronologii keramiky celé oblasti, neboť ta dosud neumožňuje přesnější datování.

V oblasti Jihlavska a Brtnicka nám archeologický materiál, který máme k dispozici, a stav jeho zpracování umožňuje většinou pouze rámcové datování do 13. století,⁵¹ přičemž právě na Brtnicku a Stonařovsku se v něm výrazněji projevuje horizont s keramikou zdobenou radélkem, který můžeme vročit před polovinu, případně do 2. třetiny 13. století. Nemáme prozatím bezpečně datovatelné doklady archeologických artefaktů, jež by bylo možno zařadit před rok 1200, což neznamená, že by se časem naše chronologie neupřesnila nebo nebyly k dispozici nálezy, jež jsou na základě analogií z jižní Moravy i z Čech charakteristické již pro 2. polovinu a zejména konec 12. století. Každopádně dosavadní nálezy ukazují, že osídlení Jihlavska a Brtnicka lze předpokládat nejdříve na konci 12. století, a že jeho rozvoj spadá až do 1. poloviny století 13. Radélkem zdobená keramika je patrně ještě projevem vnitřní kolonizace před polovinou 13. století, poněvadž její formy náleží ke konečné vývojové fázi jihomoravské mladohradištní keramiky. Vzhledem k tomu, že například na Telečsku je tento dekor na keramice 13. století vzácný, naznačuje jeho výskyt do jisté míry i směry a postupy osídlování Brtnicka a Stonařovska z jihu a jihovýchodu, na rozdíl od Telečska, které bylo spíše spjato s Jindřichohradeckem a vůbec jihočeskou oblastí i s rakouským Waldviertelem. Například z Jihlavy (rozumíme Nové Jihlavy), která byla založena až ve čtyřicátých letech 13. století, tyto formy keramiky 13. století a jejího dekoru prozatím neznáme.⁵²

Během 1. třetiny 13. století je již v plném proudu kolonizace na zeměpanském území, jež postupuje od okrajů jednotlivých sídlištních komor, i kolonizace prováděná některými feudálními rody, které zde obdržely výsluhou určitá území. Jmenujme z nich především Hrutovice erbu poloutrojčářů kolem Kněžic a Ranožírovce erbu jeleního parohu na Stonařovsku.⁵³ Ve třicátých letech je v hrubých rysech dotvořena sídlištní síť na Brtnicku i Jihlavsku a ve čtyřicátých až padesátých letech 13. století i farní síť. Konstituují se tržní osady jako ekonomická centra panství, církevní správy, směny atd. Během 1. poloviny 13. století pokračuje i další osídlovací proces prováděný i šlechtickými rody, jako např. Hrutovici (Střížovci).⁵⁴

Studium vývoje dějin osídlení představuje rozsáhlý komplex problematiky, jejíž náplní je za pomoci řady různých vědních disciplin rekonstruovat sídelní vrstvy a jejich proměny. Tato poměrně mladá mezní disciplína, využívající různých oborů historických věd i dalších odvětví, může výrazně přispět k objasnění řady otázek historického vývoje jak v určitých užších aspektech regionálních, tak i v obecnější rovině. Za současného stavu bádání o této problematice je nutno věnovat pozornost především zpracování určitých menších regionů a mikroregionů, mezi něž patří též velmi zajímavá oblast mladého sídelního území Jihlavska.⁵⁵ Od průkopnických prací L. Hosáka⁵⁶ nebyla totiž prakticky této problematice v celém regionu věnována náležitá pozornost.⁵⁷

Jestliže stručně shrneme dosavadní poznatky, lze konstatovat, že pravěké až raněstředověké osídlení kromě ojedinělých sporadických nálezů z regionu neznáme. Osídlovací proces se rozvíjí z okrajových oblastí starého sídelního území teprve v pokroči-

lém 12. století až do jeho závěru a vrcholí v 1. polovině století 13. Hlavní směry osídlovacího procesu představuje postup proti toku Moravské Dyje z Dačicka a po trase Haberské stezky do oblasti Příbyslavicka a později Brtnicka i samotné Jihlavy, kde vznikají kolem „etapových lokalit“ určité sídlištní komory. Konečně k Jihlavě zasahuje od severozápadu kolonizační aktivita želivského kláštera a od jihovýchodu postupuje v levobřežní části řeky Jihlavy osídlovací proces, organizovaný pravděpodobně již od 2. poloviny 12. století třebíčskými benediktiny, jenž se však až do bezprostřední blízkosti pozdějšího města Jihlavy nedostává. Ve 13. století se na kolonizačním procesu již podílí i řada šlechtických rodů.

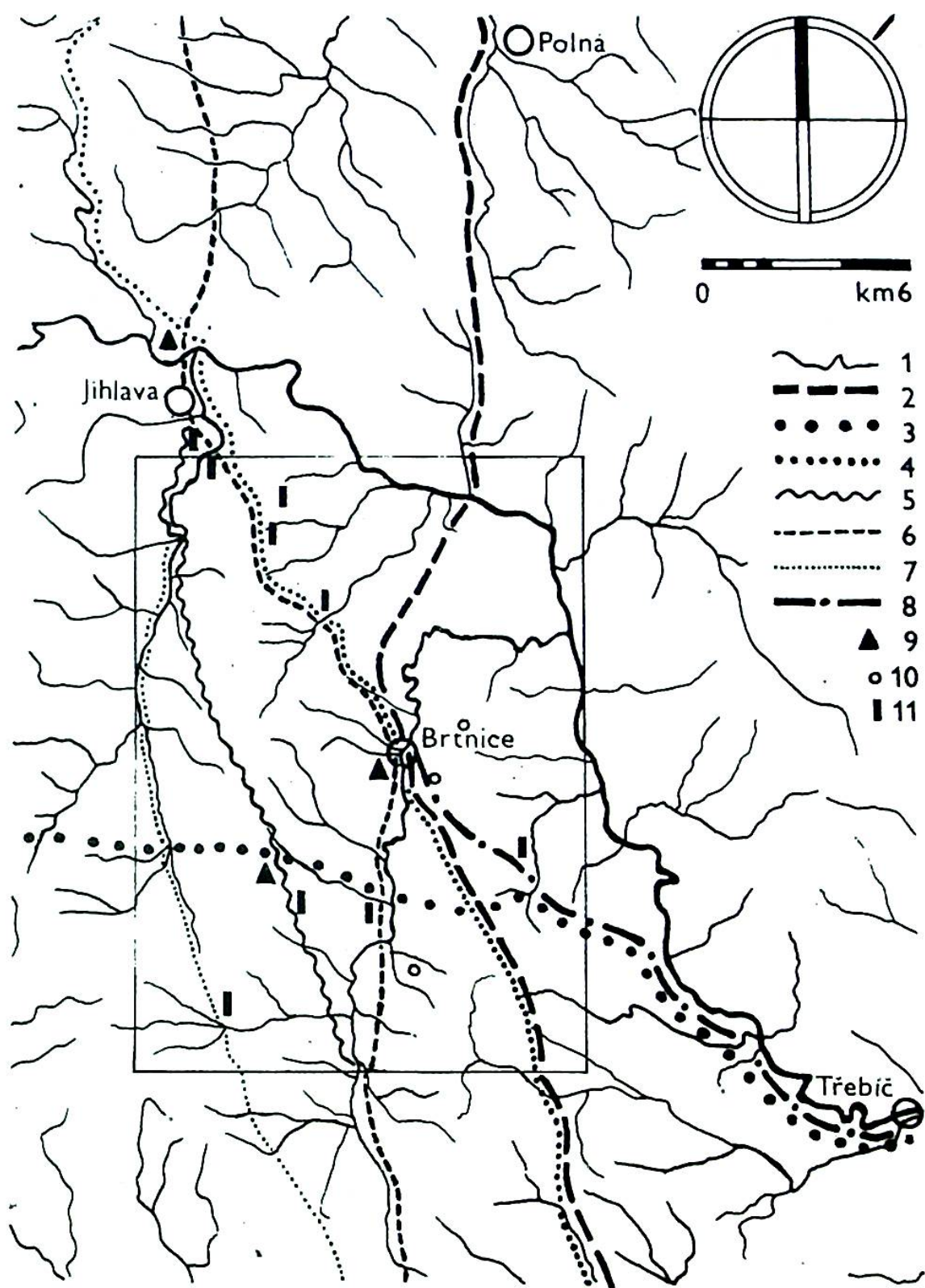
POZNÁMKY

- 1 Demek, J. (editor) a kolektiv, *Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny*, Praha 1987, 79-80, 86-87, 125, 156, 248-249; Hosák, L., *Přehled historického místopisu Moravy a Slezska v období feudalismu do roku 1848. Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*. Úvodní svazek, Ostrava 1967, 95-120.
- 2 Skutil, J., *Archeologické nálezy na nejzápadnější Moravě*. Krajské museum ve Velkém Meziříčí. Ročenka VIII, Velké Meziříčí 1941.
- 3 Bláha, J., *Vývoj osídlení jihozápadní Moravy do doby husitské (se zvláštním zřetelem k osídlení středověkému)*, díl I-III. Rkp. nepubl. dipl. práce na katedře archeologie FF UJEP v Brně, Brno 1968.
- 4 Koštuřík, P.-Kovárník, J.-Měřínský, Z.-Oliva, M., *Pravěk Třebíčka*, Brno-Třebíč 1986, 197 č. 42; srov. Diviš, J.-Grepel, E., *Nálezy křišťálové a pazourkové industrie z Kněžic (okr. Třebíč)*, Přehled výzkumů AÚ ČSAV Brno 1982, Brno 1984, 14.
- 5 Koštuřík, P.-Kovárník, J.-Měřínský, Z.-Oliva, M., op. cit., 255 č. 149.
- 6 Koštuřík, P.-Kovárník, J.-Měřínský, Z.-Oliva, M., op. cit., 243 č. 128, obr. 30:4 na s. 120.
- 7 Z Telče známe nálezy pleistocenního osteologického materiálu (*Mammuthus primigenius* Bl.); srov. Skutil, J.-Stehlík, A., *Moraviae fauna diluvialis (A. Mammalia)*, Sborník Klubu přírodovědeckého v Brně za rok 1931 XIV, 1932, 115 č. 176, 167. Častý pobyt neolitického a eneolitického člověka dokládají poměrně hojně nálezy broušené kamenné industrie v prostoru mezi Dačicemi a Telčí. Prozatím však přímé doklady trvalejšího osídlení bezpečně zjištěny nebyly; ke starším nálezům broušené kamenné industrie srov. Skutil, J., *Archeologické nálezy...*, 28, 30, 33-34, 38, 41-42, obr. 8. Nejnovější nálezy popsal J. Bláha. Severní hranici „akčního radia“ dočasného pronikání neolitických i eneolitických obyvatel vede po severním okraji Dačické kotliny (Mysliboř) a zasahoval i proti toku Vápvky (Nová Říše). Nejseverněji položené sídliště lidu s lineární keramikou je v prostoru Dačické kotliny doloženo na katastru Hradištku u Dačic (okr. Jindřichův Hradec); Bláha, J., *K novějším nálezům hlazené kamenné industrie na Telečsku (okr. Jihlava)*, Přehled výzkumů 1974, Brno 1975, 14, tab. 8; k nálezu z trati „Mokrovce“ u Telče srov. Bláha, J.-Konečný, L., *K nejstarší historii města Telče*. In: Umělecko-historický sborník, Brno 1985, 134. Na Telečsku se poměrně často setkáváme i s nálezy římských mincí a to několikrát přímo na katastru města, dále jsou známy z Dačic a uváděn je i nález z Třeště, jehož nálezové okolnosti jsou však nejasné a většinou je též kladen k Telči; srov. Bolin, S., *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien*. Studier i romersk och äldre germansk historia, Lund 1926, 114-115; Skutil, J., *Archeologické nálezy...*, 28, 38, 40-41; E. Nohejlová-Prátová, *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1955, 210-211 č. 862, 228-229 č. 968, 277 č. 1244, 287 č. 1294.
- 8 Bláha, J., *Výsledky průzkumu zaniklých středověkých sídlišť v horním Podyjí a jejich význam pro poznání vývoje osídlení jihozápadní Moravy*, VVM XXXIV, 1982, 334-336, 338, 340-341; Bláha, J.-Konečný, L., *K nejstarší historii města Telče*, 130, 133-134, 136, obr. 73 na s. 142, 71-72 na s. 138-139; srov. Novotný, B., *Zaniklá ves z pozdní doby hradištní u Studnice na Telčsku*, Přehled výzkumů 1975, Brno 1977, 65, obr. 28; autorovo datování keramiky ze Studnic do 11.-12. století je však alespoň pokud se jedná o počátky sídliště příliš časně.
- 9 V samotných Dačicích byl nalezen středohradištní hrob (9. až 1. pol. 10. stol.) vybavený železnou sekerou Dostálova II. typu; srov. Dostál, B., *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*, Praha 1966, 123, tab. LXXIV:15; východiska osídlení ze starého sídelního území proti toku Moravské Dyje dokládají i další nálezy, z nichž jmenujme alespoň lehce opevněná výšinná sídliště u Toužína s nálezy datovanými J. Bláhou do 11. až počátku 13. století

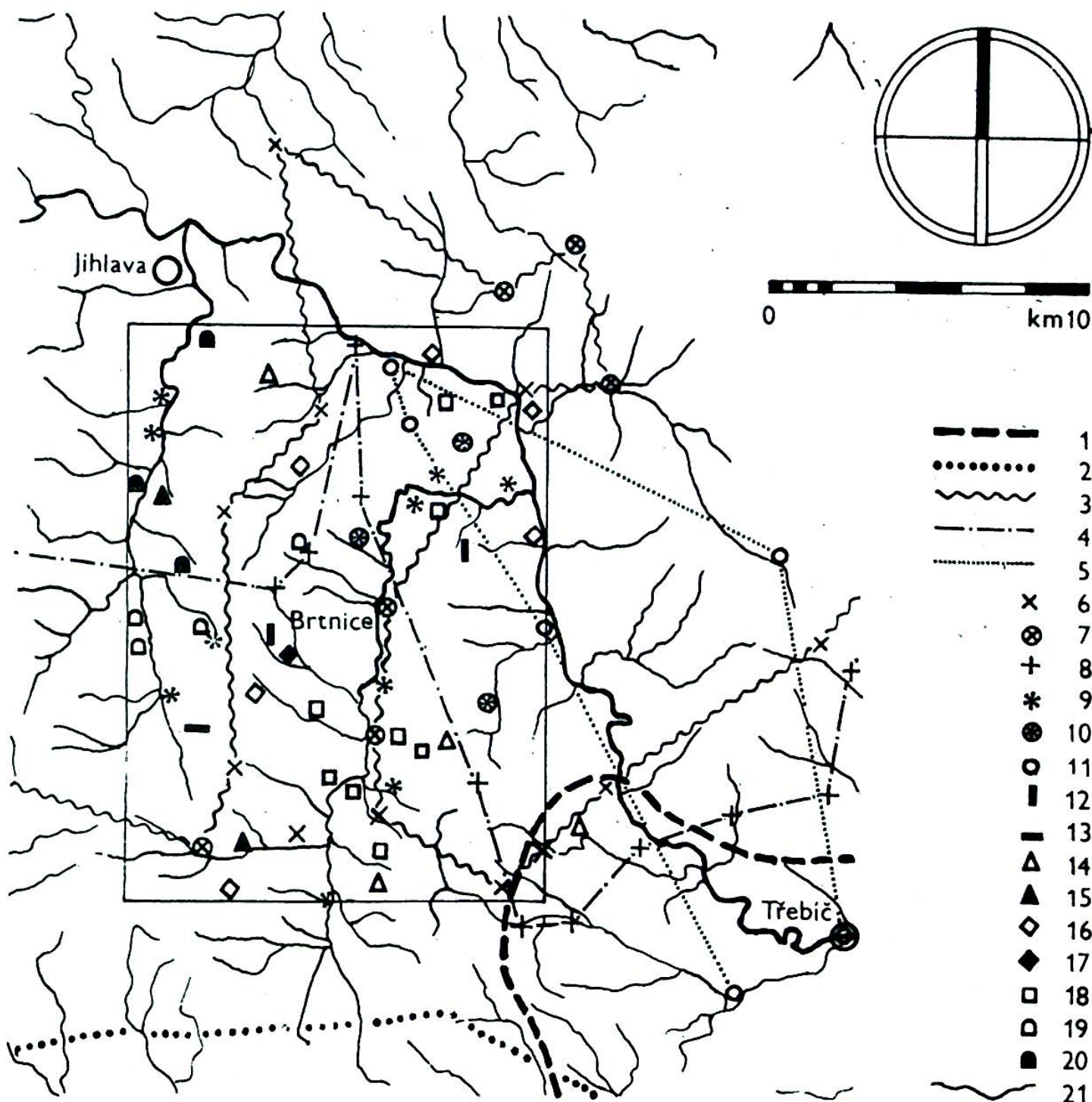
- a Hradištka (obě okr. J. Hradec) taktéž s nálezy keramiky mladohradištního charakteru; Bláha, J., *Výsledky revize některých drobných středověkých opevnění v horním Podyjí*, *Archaeologia historica* 2, 1977, 46, 52, 56, tab. II na s. 53; srov. Měřínský, Z., *K problematice osídlení Znojemska a Bítovska v předvelkomoravském a velkomoravském období*, *ČMM, Vědy společenské* LXXIV, 1989, 114–115.
- 10 Jmenujme alespoň historiky B. Bretholze, E. Schwaba, jazykovědce A. Mayera a archeology K. Schirmeisena s L. Franzem; např. srov. Franz, L., *Funde aus der Umgebung von Iglau*, *Sudeta. Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte* V, 1929, 54–56. Podrobně rozebírá Dobiáš, J., *Německé osídlení ostrůvku jihlavského*, *Časopis Archivní školy VIII*, 1930, 1–18.
 - 11 Málek J., *K využití biogeocenologické typologie pro studium vývoje osídlení (Problematika počátku pomezí hvozdu na Haberské cestě)*, *Historická geografie* 5, 1970, 79–81; též, *Vegetační vymezení lesních oblastí na jihozápadní Moravě*, *VVM XVIII*, 1966, 87–102.
 - 12 Dobiáš, J., *Německé osídlení ...*, 6–12; srov. Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka a nejstarší dějiny obce*. In: *Dějiny Brtnice a připojených obcí*, Brno 1988, 13–15.
 - 13 Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 15, pozn. č. 4–6 na s. 40.
 - 14 Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 15. Z Jihlavy je též bez bližších nálezových okolností uváděn nález únětického náramku ze tří spirál; srov. Skutil, J., *Archeologické nálezy ...*, 30.
 - 15 Nohejlová-Prátová, E., *Nálezy ...*, 205 č. 836, 295 č. 1327, 296 č. 1329; srov. Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 16, pozn. č. 8 na s. 40–41; Koštuřík, P.–Kovárník, J.–Měřínský, Z.–Oliva, M., op. cit., 144–145, 149–150, 254; tam další lit.
 - 16 Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 16, pozn. č. 9 na s. 41.
 - 17 Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 16, pozn. č. 12–13 na s. 42.
 - 18 Nohejlová-Prátová, E., *Nálezy ...*, 157–158 č. 589.
 - 19 Vávra, I., *Haberská cesta*, *Historická geografie* 3, 1969, 9.
 - 20 Vávra, I., *Haberská cesta*, 9, 18; srov. Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 16.
 - 21 Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 22, pozn. 42 na s. 42–43, obr. 4 na s. 17, 5 na s. 21, 7 na s. 27; tam další lit.; dále srov. Šrámek, R., *Název města Třebíče a místní jména v jeho okolí*. In: *Třebíč. Dějiny města I*, Brno 1977, 179.
 - 22 *Kosmova kronika česká*, Praha 1972, 158; srov. *Kosmas*, ed. B. Bretholz, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH SS rer. germ. NS t. II., Berolini MCMLV, III, 15, 178.
 - 23 Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 18, 36.
 - 24 Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 36, pozn. č. 125 na s. 48.
 - 25 CDB III, 43–44 č. 43; srov. Richter, V., *K nejstarším dějinám Třeště*, *ČSPS LXI*, 1953, 20–21.
 - 26 Richter, V., *K nejstarším dějinám Třeště*, 9–18, 23–24; též, *K založení premonstrátského kláštera v Nové Říši*, *Jihlava* 1964, 1; Hosák, L., *Zemské stezky a podružné cesty na Moravě v době předhusitské*, *ČSPS LIX*, 1951, 86; Málek, J., *Zemské stezky na jihozápadní Moravě*, *ČSPS LXX*, 1962, 195.
 - 27 Dobiáš, J., *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*, díl I. Doba předhusitská, Praha 1927, 20, pozn. č. 58; Turek, J.–Kopáč, L., *Místopis klášterství želivského kolem r. 1200*, *ČSPS XLIX–L*, 1941–1942, 215–217.
 - 28 Richter, V., *K nejstarším dějinám Třeště*, 19–22, zvl. s. 22; srov. Bláha, J.–Konečný, L., *K nejstarší historii města Telče*, 136 přejímají stanovení trasy stezky V. Richterem a na základě pomístních názvů i nejstarších sídlištních nálezů ještě mladohradištního charakteru určují podrobně její trasu v prostoru severně od Telče a mezi Telčí a Dačicemi.
 - 29 Richter, V., *K nejstarším dějinám Třeště*, 22–23.
 - 30 Bláha, J.–Konečný, L., *K nejstarší historii města Telče*, 137–141, 143, 153–154; Richter, V., *K nejstarším dějinám Třeště*, 22–24 vede komunikační trasu severněji (Lovětínská stezka) a jižněji ze Znojemska na Dačice a Chýnov. Podobně severněji vede trasu západovýchodní komunikace i Málek, J., *Zemské stezky ...*, 195.
 - 31 Koštuřík, P.–Kovárník, J.–Měřínský, Z.–Oliva, M., op. cit., 166; srov. Měřínský, Z., *K problematice osídlení Znojemska a Bítovska ...*, 115.
 - 32 CDB I, 300–301 č. 326; srov. Šrámek, R., *Název města Třebíče ...*, 180–181; Koštuřík, P.–Kovárník, J.–Měřínský, Z.–Oliva, M., op. cit., 155, 158.
 - 33 Málek, J., *K využití biogeocenologické typologie ...* 79–81; srov. Koštuřík, P.–Kovárník, J.–Měřínský, Z.–Oliva, M., op. cit. 166–167; Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 18.

- 34 Koštuřík, P.-Kovářník, J.-Měřínský, Z.-Oliva, M., op. cit., 167, 168, 229-230; Měřínský, Z. *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 36; Kudělka, Z., *Stavební vývoj románského kostela v Přibyslavicích*, Umění XXX, 1982, 43-50.
- 35 CDB I, 196 č. 208; srov. Hosák, L.-Šrámek, R., *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II* (M-Ž), Praha 1980, 114.
- 36 Srov. Měřínský, Z., *Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období*, Archaeologia historica 10, 1985, 377, 381-382; Koštuřík, P.-Kovářník, J.-Měřínský, Z.-Oliva, M., op. cit., 166; srov. Hosák, L., *Středověká kolonizace horního poříčí Jihlavy*, ČSPS LX, 1952, 149-152.
- 37 Lze taktéž předpokládat postup podél Haberské stezky. Analýza místních jmen naznačuje spíše původní směr komunikace na Polnou, Luka nad Jihlavou a Brtnici; srov. Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 22; dále srov. obr. 2.
- 38 Vávra, I., *Haberská cesta*, 11; srov. Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 38. Na etapové či odpočinkové body na tzv. Humpolecké stezce, vzdálené od sebe pravidelně 11-12 km, upozorňují též Bláha, J.-Konečný, L., *K nejstarší historii města Telče*, 153-154.
- 39 Dobiáš, J., *Německé osídlení ...*, 37; Bartušek, A.-Kába, A., *Umělecké památky Jihlavy*, Havlíčkův Brod 1960, 12; nejnověji Konečný, L., *K románském podobě a funkci kostela sv. Jana Křtitele v Jihlavě*. In: Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc., Brno 1988, 415 datuje vznik svatyně do poslední čtvrtiny 12., popřípadě na sám počátek 13. stol.
- 40 CDB II, 274-277 č. 281, zvl. s. 275; III, 49-50 č. 49; ke druhé listině dochované ve zpadělé formě navazující však v části textu s výčtem obcí kolem Staré Jihlavy a Brtnice na pravou předlohu srov. Šebánek, J.-Dušková, S., *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I.*, Rozpravy CSAV, Rada společenských věd, roč. 71, 1961, seš. 4, Praha 1961, 76-78; dále srov. Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 39.
- 41 Konečný, L., l.c., 415.
- 42 Turek, J.-Kopáč, L., *Místopis klášterství želivského ...*, 204-208, 215-217.
- 43 CDB II, 274-277 č. 281; srov. Měřínský, Z., *Několik poznámek k počátkům města Jihlavy*. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha 1977, 122; týž, *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 38. Nelze předpokládat, že by kolonizační úsilí želivské kanonie zasáhlo až na Brtnicko do prostoru Kněžic, kde lze s želivským proboštvím počítat až kolem poloviny 13. století; Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 24; srov. Charouz, Z., *Příspěvek k moravské topografii*, ČMatMor CIII, 1984, 314.
- 44 Měřínský, Z., *Zaniklá osada Nedvězí u Rácova (okr. Jihlava)*, VVM XXVI, 1974, 37, 43.
- 45 Šmilauer, V., *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960, 79-82, 149-150.
- 46 Měřínský, Z., *Několik poznámek ...*, 122-123.
- 47 Dobiáš, J., *Německé osídlení ...*, 69.
- 48 Bláha, J.-Konečný, L., *K nejstarší historii města Telče*, 134; Bláha, J., *Výsledky průzkumu zaniklých středověkých sídlišť ...*, 334-335.
- 49 Nekuda, V., *Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic (Příspěvek k dějinám středověké vesnice)*, Brno 1975, 13-37.
- 50 Měřínský, Z., *K problematice osídlení Znojemska a Bítovska ...*, 116; Turek, R., *Územní předpoklady vzniku moravských údělných knížectví*, SPFFBU E 16, 1971, 154-155.
- 51 Zpřesnění chronologie je závislé na větších celcích archeologického materiálu získaných řádnými archeologickými výzkumy; např. soubory získané při výzkumu hradu Rokštejna jsou mladší, rámcově od poslední třetiny 13. do 1. třetiny 15. století; srov. Měřínský, Z., *Archeologický výzkum hradu Rokštejna 1981-1987. Výsledky a perspektivy*, VSV, Oddíl věd společenských VI, 1988, 241-250; Měřínský, Z.-Plaček, M., *Rokštejn, středověký hrad na Jihlavsku (jeho dějiny, stavební vývoj a výsledky archeologického výzkumu 1981-1989)*, Brno-Brtnice 1989, 26-31.
- 52 Srov. Měřínský, Z., *Několik poznámek ...*, 122-123; týž, *Průzkum zaniklých středověkých osad na moravské straně Českomoravské vrchoviny v letech 1962-1970*, AR XXVIII, 1976, 406-416, zvl. s. 415; týž, *Zaniklá osada Nedvězí*, 39. Bláha, J., *K otázce vnějších vlivů na vrcholně středověkou keramiku západní a východní Moravy*, Zprávy ČSSA při CSAV XVII, 1975, 12 viděl v radélkované keramice prvky přinesené německými kolonisty, nově je však možno sledovat starší kořeny tohoto dekoru spojené s prostředím karpatské kotliny; srov. Měřín-

- ský, Z., *Vztahy mezi Moravou a Balkánským poloostrovem v některých prvcích keramické produkce 9.-13. století*. In: Mikulovská sympozia, XII. MS 1982, 1100 roků československo-bulharských vztahů, Praha 1983, 97-101.
- 53 Srov. Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 19, 24; Hosák, L., *Středověká kolonisace horního poříčí Jihlavy*, 145-146; teprve později zde bylo starší české osídlení převrstveno kolizací německou; tamtéž s. 144.
- 54 Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 39-40.
- 55 Měřínský, Z., *Problematika vývoje osídlení jižní a jihozápadní Moravy v 10. až 1. polovině 16. století (metody, východiska a dosažené výsledky)*. In: Mikulovská sympozia. XVI. MS 1986. Vývoj obydlí, sídlišť a sídlištní struktury na jižní Moravě, Praha 1987, 157.
- 56 Hosák, L., *Středověká kolonisace horního poříčí Jihlavy*, 142-153; týž, *Středověká kolonisace horního poříčí Dyje*, ČSPS LXI, 1953, 80-93; týž, *Středověká kolonisace poříčí Rokytne a Jevišovky*, ČSPS LXI, 1953, 150-157.
- 57 Výjimku tvoří např. výše zmiňovaná diplomová práce J. Bláhy; srov. pozn. č. 3 a dále např. Měřínský, Z., *Počátky osídlení Brtnicka ...*, 13-49.



Obr. 1 Nejstarší komunikační systém Jihlavska a Brtnicka - přibližná rekonstrukce průběhu jednotlivých tras. 1 - vodní toky, 2 - hypotetická pravěká trasa severojižní komunikace z Vindobony do Polabí, 3 - trasa hypotetické západovýchodní komunikace raného středověku, tzv. Lovětínské stezky, 4 - předpokládaná trasa Haberské stezky 12.-13. století, 5 - větev Haberské cesty, doložená ve 14. a počátkem 15. století přes Opatov, zaniklé Střenci, Cerekvičku a dále k Jihlavě, 6 - větev Haberské cesty přes Opatov, Brtnici a Příseku, 7 - nejmladší větev Haberské cesty přes Dlouhou Brtnici a Stonařov, 8 - trasa Třebíčské silnice, 9 - mýto, 10 - pomístní jména Strážka, Strážov, Strážnice atd. podél trasy cesty, 11 - smírčí kříže.



Obr. 2 Postup osídlení Jihlavska a Brtnicka na základě místních jmen. 1 - hranice pomezního hvozdu podle J. Málka, 2 - hranice starého sídelního území, 3 - izoglosa -ice, 4 - izoglosa -ovice, 5 - příčné izoglosy průniku místních jmen (MJ) typu Stařeč, Třebíč, Bransouze, Svatoslav, Předboř atd. od Třebíče proti proudu řeky Jihlavy severozápadním směrem, 6 - MJ typu osobní jméno + příp. -ice, 7 - MJ typu vodní tok, poloha a její charakteristika atd., přenesené na sídlo + příp. -ice, 8 - MJ typu osobní jméno + příp. -ovice, 9 - MJ typu osobní jméno + příp. -ov, 10 - MJ typu osobní jméno + příp. -ín, 11 - MJ typu osobní jméno + přivlastňovací příp. -j (Svatoslav, Bransouze, Třebíč atd.), 12 - MJ ze jmen obecných, vyjadřující způsob založení (Zhořec), 14 - zdobnělá MJ typu Okříšky, Petrůvky atd., 15 - zdobnělá MJ typu Brtnička, 16 - MJ ze jmen obecných, vyjadřující názvy pro porosty a polohu (Rozseč, Luka, Loučka, Střenčí, Přiseka, Smrčné atd.), 17 - MJ ze jmen obecných z názvů pro ptáky (Jestřebí), 18 - MJ ze jmen obecných, vyjadřujících přírodní poměry polohy i další charakteristiku sídla (Skalky, Větrov, Víška, Strážov atd.), 19 - obce s německými i českými MJ, 20 - obce s německými MJ, 21 - vodní toky.

RESUMÉ

L'évolution de la colonisation dans la région de Jihlava jusqu' à 13^e siècle (Précis)

Le territoire des Hauteurs tchéco-moraves, et surtout la région de Jihlava, n'était visité par l'homme que sporadiquement de l'époque préhistoire jusqu'à l'haut moyen-âge. Ce fait est justifié par quelques trouvailles isolées et accidentelles. Le processus de la colonisation se répand des zones marginales du vieux territoire peuplé seulement vers la fin du 12^e siècle et culmine dans la 1^{ère} moitié du 13^e siècle. Les sens principaux du processus de la colonisation sont représentés par l'avancement à contre-courant de la rivière Moravská Dyje de la région de Dačice et le long de la route Haberská stezka dans la région de Přebyslavice, plus tard dans la région de Brtnice et Jihlava, où certains sites se forment autour de lieux de repos. Enfin, la région de Jihlava a été atteinte du nord-ouest par l'activité colonisatrice du monastère de Želiv. Le processus de la colonisation avance aussi du sud-est, où il est organisé par les bénédictins de Třebíč déjà depuis la 2^{nde} moitié du 12^e siècle. Au 13^e siècle, un plus grand nombre des familles nobles prend part au processus de la colonisation.

Evolution of the colonisation of the Jihlava region to the 13 century

Czech-Moravian Highland and mainly Jihlava regions were visited in the prehistoric and early medieval periods by a man sporadically only, what some single and fortuitous discoveries testify about. Colonize proceeding deploys from border regions of the colonization first in advanced 12th century and culminate in the 1. half of the 13th century. The advancement against Moravská Dyje flow from Dačice region and along Habry Way direction to Přebyslavice and later Brtnice and Jihlava regions where appointed reside chambers originate round the -stage localities- puts forward the mainly directions of the colonize proceeding. At last the colonize activity of Želiv monastery reaches from Northwest to Jihlava and the colonize proceeding steps forward from Southwest on the left-bank part of Jihlava River organized by Třebíč benedict monks from 2. half of the 12th century. In 13th century the row of the noble families participates in the colonize proceeding, too.

Die Entwicklung der Besiedlung des Iglauer Gebietes bis zum 13. Jahrhundert (ein Abriß)

Im Zeitabschnitt der Urzeit und des frühesten Mittelalters besuchte der Mensch das Gebiet des Böhmisches-Mährischen Berglandes, besonders das eigentliche Iglauer-Gebiet, nur sporadisch, das einige vereinzelt und gelegentliche Funde beweisen. Der Ansiedlungsprozess entwickelt sich aus den Randgebieten des alten Siedlungsgeländes erst am Ende des 12. Jahrhunderts und gipfelt in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Die Hauptrichtungen des Ansiedlungsprozesses stellt der Fortgang, der gegen dem Flußlauf Moravská Dyje aus dem Dačice-Gebiet und auf der Trasse des Haberer Stegs zum Gebiet „Přebyslavicko“, später zum Brtnice-Gebiet und zur eigentlichen Stadt Jihlava zielt, wo um die Etappenorte bestimmte Siedlungskammern entstehen, dar. Vom Nordwesten reicht zu der Stadt Jihlava die Kolonisationsaktivität des

Klosters „Želiv“ und vom Südosten geht der Ansiedlungsprozess, den die Benediktiner aus Třebíč seit der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts organisierten, am linken Ufer des Flusses Jihlava vor. Im 13. Jahrhundert nimmt am Kolonisationsprozeß schon eine Reihe der adeligen Geschlechter teil.